

TÜRK TURİZMİNİN DIŞ TİCARET VE SEKTÖRLERARASI BAĞLANTILARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin A. EGELİ*

I- TURİZMİN İHRACATA KATKI VE İTHALATA BAĞIMLILIK YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Uluslararası turizmin yarattığı döviz hareketleri, turist gönderen ülkenin döviz talebini, turist kabul eden ülkenin de döviz arzını artırıcı bir rol oynar.

Turizm sektörü sağladığı döviz kazancıyla ülke ekonomisi üzerinde etkili olmaktadır. Turizm yoluyla elde edilen döviz gelirleri bir tür ihracattır. Turistik hareketler sonucu bir ülkeye gelen turistlerin ihtiyaçlarını karşılamak, yiyecek-içecek, haura eşyası ve benzeri mal alımlarında bulunmak amacıyla doğrudan ve dolaylı olarak yaptıkları her tür harcamalar, o ülkenin dış turizm gelirlerini oluşturur ve aynen mal ihracatında olduğu gibi döviz arzı yaratığından, ülke ekonomisi açısından ihracat olarak nitelendirilir.

Diğer taraftan dış pasif turizme katılan ülke vatandaşlarına yapılan döviz tahsisleri ile ülkede turizm sektörünün varlığı ve devamlılığı için zorunlu olan dolaylı ve dolaysız ithalatla, tamamlayıcı turistik mal ve hizmet ithalatına yapılan harcamalar döviz talebini arttırmaktadır. Özellikle yiyecek-içecek sektöründe girdi niteliğindeki ürünlerin ve konaklama sektöründeki yatırımlar içinde önemli bir yer tutan inşaat, teçizat, mefruşat vb. malzemeler ile yine bu işletmelerdeki yeni makine, know-how, donanım hizmetlerinin önemli bir kısmı ithal edilmektedir. Bunun yanında ülke vatandaşlarının yurt dışına çıkışları ve bu ülkelerdeki turistik harcamaları ülkeden döviz çıkışına yol açacağından ithalat olarak kabul edilmektedir.

Turizmin ülkenin döviz gelirlerini arttırması ve ödemeler dengesine olumlu katkısının olabilmesi için elde edilen döviz gelirlerinin döviz giderlerinden fazla olması yani ülkenin aktif dış turizm bilançosuna sahip bulunması gerekir. Turizme ilişkin tüm işlemlerden doğan tüm döviz transferlerini kapsayan dış turizm bilançosu incelendiğinde, turizm faaliyetlerinin sadece ülkeye turist giriş ve çıkışlarıyla ilgili olmadığı görülmektedir (OLALI-TİMUR, 1988, S. 92). Gerçekten sektörün önemli bir özelliği

* Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

turistik ürün arzının çok çeşitli mal ve hizmetlerinin bileşiminden oluşuyor olmasıdır. Turistik ürün arzının çeşitliliğine paralel olarak turistik tüketiminin geniş bir alanda gerçekleşmesi sektördeki net döviz kazanç ve kayıplarının belirlenmesini güçleştiren bir unsurdur (Turizm Bakanlığı, 1993, s. 54). Yurda giriş yapan turistlerin ülkenin seyahat, konaklama ve yeme-içme işletmelerinde yaptıkları çoğu günlük olan harcamalar nisbeten tahmin edilebilmektedir. Ancak sektörde ürün satışlarıyla gerçekleşen ihracatın tam olarak belirlenmesi mümkün olmamaktadır¹.

Büyük bir turizm potansiyeline sahip olan Türkiye'de 1980-1995 dönemindeki gelişmelere bakıldığında; gelen yabancı turist sayısının 1.288.060'dan 7.726.886'ya, turizm gelirlerinin 326.7 milyon dolardan 4.9 milyar dolara, turizm giderlerinin 114.7 milyon dolardan 912 milyon dolara çıktığı görülmektedir. Sektörün ekonomi içindeki nispi katkısını belirleyen göstergelerden biri de turizm gelirlerinin ihracat ve turizm giderlerinin ithalat içindeki payıdır. Turizmden sağlanan döviz gelirlerinin ihracat içindeki payı önemli oranda artmış, 1980 yılında % 11.2 olan bu pay 1995'te % 22.9 düzeyinde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde turizm giderlerinin ithalat içindeki payı ise % 1.5'ten % 2.5'e yükselmiştir (Tablo 1).

Dışa açık ve ihracata dayalı olan bir sektörün ülkenin döviz gelirlerine katkısı ve dışa bağımlı olma özelliği bakımından incelenmesi gerekir. Bir sektörün ihracata katkısı ve ithalata bağımlılığını belirleyebilmek için, o sektörde ihracatın ve ithalatın üretim içindeki payına bakılabilir. İhracatın üretim içindeki payı yüksek olan sektörün ülkenin döviz gelirlerine katkısı da yüksek olacaktır. İthalatın üretim içindeki payı ise, özellikle girdi niteliğindeki ithalat yönünden, sektörün dışa ne ölçüde bağımlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. İthal edilen ve sektörün üretiminde kullanılan girdilerin üretim içindeki payının büyüklüğü, sektörün girdi yönünden dışa bağımlılığının göstergesi sayılır. Bununla birlikte gerek ihracata katkı gerekse dışa bağımlılık üzerinde; uygulanan teşvik politikaları, dış ticaret rejimi, döviz kurlarındaki değişme ve faktör donanımı gibi çok çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Bu faktörler gözönüne alındığında, turizm sektöründe ithalat-üretim ve ihracat-üretim karşılaştırması tek başına sektörün ihracata katkısını ve ithalata bağımlılığını belirleyen bir kriter olamaz (Turizm Bakanlığı 1993, s. 56).

¹ Ölçme güçlüğü olan bazı bilanço kalemleri şunlardır: Turistik özel tüketim malları ihracatı ve ithalatı, yerli ve yabancı turistlerin seyahat acentalarına ödedikleri ücretler, ülke içinde ya da dışındaki kiralanmış turistik işletmeler için ödenen kira bedelleri, turistik yatırımlardan ülkeye/ülke dışına transfer edilen yıllık karlar, turistik reklam ve tanıtma gideri vb.

TABLO : 1
TÜRK TURİZMİNE VE DIŞ TİCARETİNE İLİŞKİN BÜYÜKLÜK VE ORANLAR

(MİLYON \$)

Yıllar	Gelen Yabancı Sayısı	Yıllık Değişim (%)	Çıkan Vatandaş Sayısı	Yıllık Değişim (%)	Turizm Gelirleri	Turizm Gelirlerinin Artış Hızı %	İhracat	Turizm Gelirlerinin İhracat İçindeki Payı (%)	Turizm Giderleri	Turizm Giderlerinin Artış Hızı %	İthalat	Turizm Giderlerinin İthalat İçindeki Payı (%)
1980	1,288,060	-15.4	1,425,000	-7.1	326.7	16.4	2,910.1	11.2	114.7	20.7	7,909.4	1.5
1981	1,405,311	9.1	1,783,891	25.2	381.3	16.7	4,702.9	8.1	103.3	-9.9	8,933.4	1.2
1982	1,391,717	-1.0	1,899,377	6.5	370.3	-2.9	5,746.0	6.4	108.9	5.4	8,842.7	1.2
1983	1,625,099	16.8	1,998,167	5.2	411.1	11.0	5,727.8	7.2	127.3	16.9	9,235.0	1.4
1984	2,117,094	30.3	2,074,180	3.8	840.0	104.3	7,133.6	11.8	276.8	117.4	10,756.9	2.6
1985	2,614,924	23.5	1,806,163	-12.9	1,482.0	76.4	7,958.0	18.6	323.6	16.9	11,343.4	2.9
1986	2,391,085	-8.6	1,622,237	-10.2	1,215.0	-18.0	7,456.7	16.3	313.6	-3.1	11,104.8	2.8
1987	2,855,546	19.4	1,921,681	18.5	1,721.1	41.7	10,190.0	16.9	447.7	42.8	14,157.8	3.2
1988	4,172,727	46.1	2,114,780	10.0	2,355.3	36.8	11,662.1	20.2	358.0	-20.0	14,335.4	2.5
1989	4,459,151	6.9	2,464,318	16.5	2,556.5	8.5	11,625.0	22.0	565.0	57.8	15,792.0	3.6
1990	5,389,308	20.9	2,917,118	18.4	3,308.4	29.4	12,959.0	25.5	520.0	-8.0	22,302.0	2.3
1991	5,517,897	2.4	2,770,758	-5.0	2,654.0	-19.8	13,594.0	19.5	592.0	13.8	21,047.0	2.8
1992	7,076,096	28.2	2,997,318	8.2	3,639.0	37.1	14,718.0	24.7	776.0	31.1	22,871.0	3.4
1993	6,500,638	-8.1	3,311,313	10.5	3,959.0	8.8	15,345.0	25.8	934.0	20.4	29,428.0	3.2
1994	6,670,618	2.6	3,446,618	4.1	4,321.0	9.1	18,106.0	23.9	866.0	-7.3	23,270.0	3.7
1995	7,726,886	15.8	3,981,391	15.5	4,957.0	14.7	21,636.0	22.9	912.0	5.3	35,709.0	2.6

KAYNAK: Turizm Bakanlığı- Turizm İstatistikleri Bülteni, HDTM- Başlıca Ekonomik Göstergeler, çeşitli yıllardan yararlanılarak hesaplanmıştır.

Turizm gelirleri ve giderlerinde zaman içindeki değişme yarı-logaritmik regresyon denklemleri yardımıyla tahminlemeye çalışılmış, karşılaştırmak imkanı sağlamak için de toplam ihracat ve ithalat artışları analize dahil edilmiştir. Denklemlerde "t" zamanı (yılları) belirtmekte, "Tge" turizm gelirlerini, "Tgi" turizm giderlerini, "X" ihracatı ve "M" de ithalatı temsil etmektedir.

Buna göre elde edilen yarı-logaritmik denklem sonuçları şöyledir (1980-1995):

$$\log Tg_e = 5.67 + 0.20 t + u_t \quad \log Tg_i = 4.53 + 0.16 t + u_t$$

(13.4) (13.2)

$$R^2 = 0.92 \quad DW = 0.89 \quad R^2 = 0.93 \quad DW = 1.33$$

$$\log X = 8.21 + 0.11 t + u_t \quad \log M = 8.79 + 0.09 t + u_t$$

(15.9) (16.35)

$$R^2 = 0.95 \quad DW = 1.19 \quad R^2 = 0.95 \quad DW = 2.36$$

Elde edilen sonuçlardan görüldüğü gibi, sözkonusu dönemde turizm gelirlerindeki yıllık ortalama büyüme hızı (% 20), ihracat gelirlerindeki artışın (% 11) üstünde olmuştur.

Sektörü cazip hale getiren teşvik politikalarının da büyük katkısıyla, özellikle 1983 yılından itibaren turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı, 1986 ve 1991 yılları dışında sürekli yükselmiştir. Son yıllarda turizm yoluyla sağlanan döviz gelirleri toplam mal ve hizmet ihracatından sağlanan döviz gelirlerinin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Buradan hareketle, turizmin ülkenin döviz kazançlarını artırma yönünde olumlu katkılarının olduğu söylenebilir.

Turizm endüstrisinin canlanması ve döviz yönünden katkısının artması özellikle bazı altsektörlerde ithalat talebini de arttırmaktadır. Ele alınan dönemde turizm giderlerinin arttığı (% 16) ve bu artışın toplam ithalattaki artışın (% 9) yaklaşık iki katına yaklaştığı görülmektedir. Turizm giderlerinin ithalat içindeki payı ile ilgili veriler, sektörün yüksek oranda olmamakla birlikte, ithalata dayalı olduğunu ortaya koymaktadır.

Sözkonusu bulgular turizm endüstrisinde ihracata katkı ve ithalata bağımlılık yönünden çok anlamlı bir analize olanak vermemektedir. Bu nedenle analizlerin üretim düzeyinde yapılması daha sağlıklı olacaktır. Buna göre 1990 girdi-çıkıtı tablosu çerçevesinde turizm ve sanayi altsektörlerinde ihracatın ve ithalatın üretim içindeki payları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo: 2).

Tablodaki veriler incelendiğinde sanayi altsektöründe ihracat yönünden en yüksek katkı yüzde 26.9 ile dokuma-giyim ve deri sanayilerinde olup, bunu yüzde 15.8 ile metal ana sanayi izlemektedir. Turizm otelcilik ve lokantacılık altsektörlerinde üretimin yüzde 16.7'sinin ihraç edildiği ve bu rakamın 1985 girdi-çıkıtı tablolarına dayanılarak yapılan hesaplamalarla bulunan yüzde paya göre düştüğü görülmektedir (1985 yılı itibarıyla turizm altsektörlerinde ihracatın üretime katkısı yüzde 20.5'tir). Bununla birlikte turizm

TABLO : 2

TURİZM VE SANAYİ SEKTÖRLERİNDE İHRACAT VE İTHALATIN ÜRETİMLE İLİŞKİSİ (1990)

SEKTÖRLER	İHRACAT (Milyon TL)	İTHALAT (Milyon TL)	ÜRETİM (Milyon TL)	İHRACAT/ÜRETİM (%)	İTHALAT/ÜRETİM (%)
Gıda-İçki-Tütün	5,086,312	3,912,944	45,065,887	11.3	8.7
Dokuma-Giyim-Deri	11,514,481	3,186,720	42,743,008	26.9	7.5
Orman Ürünleri-Mobilya	126,250	160,150	10,133,446	1.2	1.5
Kağıt-Basım ve Yayım	169,000	872,821	8,183,446	2.1	10.7
Kimya-Petrol ve Kömür	2,355,154	10,172,519	42,594,474	5.5	23.9
Lastik-Plastik	272,475	678,650	7,764,556	3.5	8.7
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii	774,271	696,661	10,726,475	7.2	6.5
Metal Ana Sanayii	3,304,280	9,836,721	20,940,670	15.8	47.0
Madeni Eşya Sanayii	391,045	1,036,569	9,682,790	4.0	10.7
Elektriksiz-Elektrikli Makineler	1,265,041	13,716,121	18,760,628	6.7	73.1
Taşıt Araçları	573,244	4,859,359	11,964,783	4.8	40.6
Diğer İmalat Sanayii	366,138	2,017,629	5,080,627	7.2	39.7
Toplam İmalat Sanayii	26,197,691	51,146,864	255,166,364	10.3	20.0
TURİZM	3,527,011	1,220,198	21,020,511	16.8	5.8

KAYNAK: DİE- Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı 1990'dan yararlanılarak hesaplanmıştır.

ülkenin döviz gelirlerine katkısının küçümsenmeyecek düzeyde olduğu dikkat çekmektedir. Tablodan da izlenebileceği gibi turizm altsektörlerinde ihracat katkısı, dokuma-giyim ve deri sanayileri dışında tüm imalat sanayii altsektörlerinden yüksektir.

Diğer taraftan tablodaki ithalat ile ilgili oranlar, sanayinin elektrikli-elektriksiz makineler, metal ana sanayi, taşıt araçları ve diğer imalat sanayii altsektörlerinde ithalat açısından yüksek oranlarda bağımlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Turizm altsektörlerinde ise üretimin yüzde 5.8 oranında ithalata dayalı olduğu görülmektedir (1985 yılında turizmde ithalatın üretim içindeki payı yüzde 7.5 düzeyinde gerçekleşmiştir).

Sonuç olarak 1990 girdi-çıkıtı tablosu verileri çerçevesinde turizm sektörü ihracat ve ithalatın üretim içindeki paylarının bir miktar düştüğü, bununla beraber turizmin ülkenin döviz gelirlerine katkısının yüksek, ithalat bağımlılığının ise düşük sayılabilecek düzeyde olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan 1990'lı yıllarda turizm endüstrisinde meydana gelen gelişmeler ile sözkonusu sektörün ihracat katkısının artmış olması ve ithalat yönünden özellikle konaklama ve yer hizmeti veren altsektörlerde yüksek oranlarda bağımlılık göstermesi de olasıdır.

II- TURİZM SEKTÖRÜNÜN DİĞER SEKTÖRLERLE İLİŞKİSİ VE BAĞLANTI KATSAYILARI

Bir ekonomide sektörlerin birbirlerine sağladıkları mal ve hizmet miktarı ile üretim miktarı arasındaki ilişkiler en geniş anlamda "sektörlerarası bağımlılık" olarak nitelendirilmektedir. Ekonomide sektörlerarası ilişkinin biçimi ve yönü girdi-çıkıtı tabloları yardımıyla incelenebilmektedir. Bu amaçla ya girdi katsayısı matrisinden ya da ters matristen yararlanılmaktadır. Bunlardan girdi katsayısı matrisi, herhangi bir sektörün bir birim üretimi için gerekli girdi miktarlarını göstermektedir. Girdi-çıkıtı tablosunda herhangi bir sektörün kendisine girdi veren sektörlerle ilişkisi geriyeye doğru bağlantılar, bu sektörün ürettiği malları girdi olarak kullanan sektörlerle ilişkisi ise ileriye doğru bağlantılar şeklinde ifade edilmektedir (TUNCA 1981, s. 76). Buna göre doğrudan geriyeye doğru bağlantı etkisi, bir sektörün diğer sektörlerden kullandığı ara girdilerin, o sektörün toplam üretim değeri içindeki payını göstermektedir (SAVAŞ 1986, s. 127). Girdi talebinin yüksek olması durumunda sektör üretiminin artışı, girdi veren sektörlerdeki üretimi de hızlandıracaktır. Diğer taraftan bir sektörün üretimine olan ara talebin toplam talebe oranı doğrudan ileri bağlantı etkisi adını almakta ve sektör üretiminin ne kadarının ara talebe ne kadarının da nihai talebe ayrıldığını, dolayısıyla o sektörün diğer sektörleri ne ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır. Doğrudan ileri bağlantı etkisinin düşüklüğü, o sektörün diğer sektörlerden bağımsız ve ekonomiyi etkileme gücünün az olduğunu göstermektedir (SAVAŞ 1986 s. 127). Bu değerlerin büyük olması ise, o sektörün toplum üretiminin büyük kısmının nihai tüketiciler yerine ara malı talebi olarak diğer sektörlerle gittiğini, sektörlerde meydana gelecek bir gelişmenin sektörün mallarını girdi olarak kullanan diğer sektörlerin gelişmelerine de olumlu katkılarda bulunacağını ve ekonomide sürükleyici bir güce sahip olduğunu gösterir.

Bu çerçeve içinde elde bulunan 64 sektörlü 1990 girdi-çıkıtı tablosu incelenmiş ve turizm sektörü için bir değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre turizm sektörü 1990 yılında kendisi dahil 37 sektörden girdi almaktadır. Bu sektörden 5'i tarım, 23'ü imalat sanayii, 9'u hizmetler sektörüdür. Geriyeye doğru bağlantı katsayısı en yüksek

TABLO: 3
DOĞRUDAN İLERİYE VE GERİYE DOĞRU BAĞLANTI
KATSAYILARI (1990)

SEKTÖRLER	DGBK	SEKTÖRLER	DİBK
Hayvancılık	0.07138	Toptan ve Perakende Ticaret	0.03006
Toptan ve Perakende Ticaret	0.06283	Kişisel ve Mesleki Hizmetler	0.01508
Karayolu Taşınması	0.05243	TURİZM	0.00679
Tarım	0.04745	Bankacılık-Sigortacılık	0.00509
Diğer Besin Maddeleri	0.03724	Karayolu Taşımacılığı	0.00343
Kişisel ve Mesleki Hizmetler	0.03441	Havayolu Taşımacılığı	0.00206
Alkollü İçkiler	0.02330	Denizyolu Taşımacılığı	0.00022
Şeker Üretimi	0.02269	Demiryolu Taşımacılığı	0.00012
Bankacılık-Sigortacılık	0.01642	Ormancılık	0.00011
Haberleşme	0.01368	Haberleşme	0.00008
Petrol ve Kömür Ürünleri	0.01249		
Petrol Artımı	0.01170		
Alkolsüz İçkiler	0.01150		
Bitkisel ve Hayvansal Yağlar İmali	0.01066		
Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmali	0.01011		
Balıkçılık	0.00895		
Mezbaha Ürünleri	0.00878		
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0.00852		
Elektrik	0.00799		
İlaç Sanayii	0.00779		
TURİZM	0.00718		
Gaz ve Su	0.00710		
Kimyasal Gübreler İmali	0.00592		
Metal Eşya Sanayii	0.00489		
Ormancılık	0.00475		
Dokuma Sanayii	0.00367		
Tütün Sanayii	0.00365		
Basım-Yayım ve Ciltcilik	0.00362		
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii	0.00275		
Sebze ve Meyve İşleme Sanayii	0.00264		
Kömür Madenciliği	0.00219		
Denizyolu Taşımacılığı	0.00165		
Plastik Ürünleri	0.00090		
Cam ve Camdan Mamul Eşya Sanayii	0.00057		
Havayolu Taşımacılığı	0.00036		
Diğer İmalat Sanayii	0.00024		
Demiryolu Taşımacılığı	0.00023		

KAYNAK : DİE - Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı- 1990

olan sektör 0.07138 ile tarım kısmi içinde yer alan hayvancılık sektörüdür (Tablo: 3). Bu sektörü, toptan ve perakende ticaret, karayolu taşıması, turizm, kişisel ve mesleki hizmetler, alkollü içkiler ve şeker üretimi izlemektedir. Bu sektörler turizmin en yüksek oranda ara girdi kullandığı, dolayısıyla turizm sektörünün girdi alışları yoluyla etkileme olanağı en yüksek olan sektörlerdir.

Diğer taraftan turistik üretim, kendisi dahil 10 sektör tarafından kullanılmaktadır. Bu sektörlerin ormancılık hariç hepsini hizmet sektörleri oluşturmaktadır (Tablo: 3). İleri bağlantı katsayısı en yüksek toptan ve perakende ticaret (0.03006) sektörüdür. Bunu sırasıyla; kişisel ve mesleki hizmetler, turizm, bankacılık, karayolu taşıması, havayolu taşıması, demiryolu taşıması, demiryolu taşıması, ormancılık ve haberleşme sektörleri izlemektedir. Bu açıdan turizm sektörünün gerek imalat sanayii gerekse ormancılık hariç tarım sektörleriyle ileri bağlantısının olmadığı görülmektedir.

Sektörlerarası mal ve hizmet akımını "doğrudan" bağımlılık yönünden ele alan bu yöntemin yanında, o sektör yapısını daha ayrıntılı bir biçimde veren "toplam" bağlantı etkileri de ölçülebilmektedir. Bunun için ters matrisin sıra toplamları ilgili sektörün toplam (doğrudan ve dolaylı) ileri bağlantı katsayısını vermekte ve her sektörün üretimine karşı nihai talebin bir birim artması durumunda i sektöründe gerekli üretim artışını göstermektedir. Tersmatrisin sütun toplamlarıyla ise toplam geri bağlantı katsayısı hesaplanmakta ve eğer j sektörünün üretimine karşı nihai talep bir birim artarsa bu artışın toplam girdi gereklerini karşılamak için bütün sektörlerin üretiminde gerekli artış belirlemek mümkün olmaktadır (KORUM 1977, s. 72). Bu katsayılar yardımıyla sektörlerin ekonominin genel koşullarından etkilenme ve ekonomiyi etkileme potansiyelleri belirlenebilmektedir.

Bu çerçevede 1990 yılı input-output tablosunun verilerine göre, turizm sektörünün toplam ileri bağlantı katsayısı 1.1672'dir. Başka bir ifadeyle, ekonominin bütününe yönelik nihai talep bir birim arttığında turizm sektörünün üretimi bu talep artışından daha fazla artmaktadır. Ekonomide genel talep koşullarına karşı en duyarlı sektörlerin belirlenmesine olanak veren toplam ileri bağlantı katsayıları büyüklük sıralamasına tutulduğunda ilk sıraları tarım ve imalat sanayii sektörlerinin aldığı, bununla birlikte toptan ve perakende ticaret, karayolları taşıması kişisel ve mesleki hizmetler, bankacılık-sigortacılık gibi hizmet sektörlerinin de güçlü bağlantı etkilerinin olduğu görülmektedir. Turizm sektörünün ileri bağlantı etkisi, 64 sektöre göre düzenlenmiş girdi-çıkıtı tablosunda 19 sektörden daha büyük düzeydedir (Tablo: 4).

Geri bağlantı etkisi, daha çok ara malı kullanılması ve buradan diğer sektörlerde üretimin artırılması gibi nitelikleri dolayısıyla, ileri bağlantı etkisinden daha üstün tutulmaktadır. Geri bağlantı katsayısının büyüklüğü sektörün ek talep yaratarak üretimi canlandıracağı gösterir. Bu açıdan bakıldığında, turizm sektörünün toplam geri bağlantı katsayısı 1.9518'dir. Turizm sektörüne yönelik nihai talep bir birim arttığında diğer sektörlerin üretimi yaklaşık iki birim artmaktadır. Geri bağlantı katsayıları en yüksek sektörler arasında başta imalat sanayii ve inşaat sektörleri yer almaktadır. Bunun yanında tarım sektörü içinde hayvancılık; madencilik sektörü içinde demir cevheri çıkarımı; hizmetler sektörü içinde de turizm ve taşıma hizmeti veren sektörlerin ileri bağlantı katsayılarının yüksek olduğu belirtilebilir. Ekonomiyi etkileme olanağı yüksek olan sektörler sıralamasında turizm sektörünün 28 sektörden daha yüksek bağlantı düzeyine sahip olduğu görülmektedir (Tablo: 5).

TABLO: 4
TOPLAM İLERİYE DOĞRU BAĞLANTI ETKİLERİNE GÖRE
SEKTÖRLER VE TURİZM SEKTÖRÜNÜN YERİ (1990)

SEKTÖRLER	TİB	SEKTÖRLER	TİB
TARIM SEKTÖRÜ		Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii	1.3272
Tarım	6.3331	Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmali	1.2736
Hayvancılık	2.3709	Cam Sanayii	1.2587
Ormancılık	1.8246	Çimento Sanayii	1.2328
Balıkçılık	1.0155	Çırcırlama	1.2141
MADENCİLİK SEKTÖRÜ		Diğer Taşıma Araçları	1.2105
Ham Petrol ve Doğalgaz	3.9935	Demiryolu Ulaşım Araçları	1.2010
Kömür Madenciliği	1.6277	Gaz-Su	1.1866
Taşocakçılığı	1.1930	Basım-Yayım ve Ciltçilik	1.1797
Metalik Cevher Çıkarımı	1.1525	Şeker Üretimi	1.1628
Demir Cevheri Çıkarımı	1.1065	Diğer İmalat Sanayii	1.1579
Metalik Olmayan Maden Çıkarımı	1.0964	Sebze-Meyve İşleme Sanayii	1.1200
İMALAT SANAYİİ		Deniz Ulaşım Araçları	1.1071
Petrol Arıtımı	5.6064	Mobilya-Mefruşat Sanayii	1.0806
Diğer Kimyasal Ürünler İmali	5.1225	Alkollü İçkiler	1.0649
Demir-Çelik Ana Sanayii	4.5441	Ayakkabı Sanayii	1.0598
Metal Ana Sanayii	4.0066	Elbise ve Giyim Eşyası	1.0529
Elektrik	3.6225	Alkolsüz İçkiler	1.0331
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	2.6137	Tütün Sanayii	1.0062
Dokuma Sanayii	2.2166	İNŞAAT SEKTÖRÜ	
Elektrikli Makineler	2.1660	Bina İnşaatı	1.0000
Kara Ulaşım Araçları	2.0333	Bina Dışı İnşaat	1.0000
Ağaç ve Mantar Üretimi	1.9984	HİZMETLER SEKTÖRÜ	
Metal Eşya Sanayii	1.8701	Toptan ve Perakende Ticaret	5.8395
Elektriksiz Makineler	1.7531	Karayolu Taşınması	5.3698
Kauçuk Ürünleri	1.6809	Kişisel ve Mesleki Hizmetler	3.3891
Kürk ve Deri Ürünleri	1.6513	Bankacılık-Sigortacılık	3.2971
Plastik Ürünleri	1.6099	Haberleşme	1.6177
İlaç Sanayii	1.5107	Denizyolu Taşımacılığı	1.4405
Diğer Besin Maddeleri	1.4888	Havayolu Taşımacılığı	1.2408
Bitkisel-Hayvansal Yağlar İmali	1.4820	Turizm Sektörü	1.1672
Mezbaha Ürünleri	1.4575	Demiryolu Taşımacılığı	1.0691
Kimyasal Gübreler İmali	1.3904	Kamu Hizmetleri	1.0000
Petrol ve Kömür Ürünleri	1.3539	Konut Sahipliği	1.0000
Tarımsal Makine-Tecizat	1.3278		

KAYNAK : DİE - Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı, Ankara 1994

TABLO: 5
TOPLAM GERİYE DOĞRU BAĞLANTI ETKİLERİNE GÖRE
SEKTÖRLER VE TURİZM SEKTÖRÜNÜN YERİ (1990)

SEKTÖRLER	TİB	SEKTÖRLER	TİB
TARIM SEKTÖRÜ		Öğütülmüş Tahıl Ürünleri İmali	2.2450
Hayvancılık	1.8330	Çırcırlama	2.2423
Tarım	1.4364	Diğer Kimyasal Ürünler İmali	2.2372
Balıkçılık	1.3607	Dokuma Sanayii	2.2331
Ormancılık	1.2484	Deniz Ulaşım Araçları	2.1518
MADENCİLİK SEKTÖRÜ		Sebze-Meyve İşleme Sanayii	2.1031
Demir Cevheri Çıkarımı	1.7201	İlaç Sanayii	2.0735
Metalik Olmayan Maden Çıkarımı	1.5849	Alkolsüz İçkiler	2.0599
Kömür Madenciligi	1.4747	Ağaç ve Mantar Üretimi	2.0353
Taşocaklığı	1.3426	Demiryolu Ulaşım Araçları	1.8432
Ham Petrol Doğalgaz	1.2693	Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii	1.8291
Metalik Olmayan Maden Çıkarımı	1.1848	Cam Sanayii	1.8061
İMALAT SANAYİİ		Çimento Sanayii	1.7676
Demir-Çelik Ana Sanayii	2.6751	Tütün Sanayii	1.7652
Diğer İmalat Sanayii	2.6304	Petrol Arıtımı	1.6421
Ayakkabı Sanayii	2.4797	Gaz-Su	1.5608
Metal Ana Sanayii	2.4750	Diğer Taşıma Araçları	1.5227
Diğer Besin Maddeleri	2.4695	Alkollü İçkiler	1.4918
Mezbaha Ürünleri	2.4536	Elektrik	1.4734
Tarımsal Makine-Techizat	2.4400	İNŞAAT SEKTÖRÜ	
Plastik Ürünleri	2.4327	Bina İnşaatı	2.1400
Kara Ulaşım Araçları	2.4180	Bina Dışı İnşaat	2.0179
Kimyasal Gübreler İmali	2.4057	HİZMETLER SEKTÖRÜ	
Elektrikli Makineler	2.3974	Demiryolu Taşınması	1.9821
Elbise ve Giyim Eşyası	2.3890	Turizm Sektörü	1.9518
Bitkisel-Hayvansal Yağlar İmali	2.3836	Denizyolu Taşınması	1.7492
Basım-Yayım ve Ciltcilik	2.3547	Kişisel ve Mesleki Hizmetler	1.7162
Metal Eşya Sanayii	2.3546	Karayolu Taşınması	1.6414
Mobilya-Mefruşat Sanayii	2.3170	Havayolu Taşınması	1.6172
Kauçuk Ürünleri	2.3073	Haberleşme	1.6154
Şeker Üretimi	2.2999	Bankacılık-Sigortacılık	1.3360
Kağıt ve Kağıt Ürünleri	2.2973	Toptan ve Perakende Ticaret	1.3306
Kürk ve Deri Ürünleri	2.2828	Konut Sahipliği	1.1807
Petrol ve Kömür Ürünleri	2.2459	Kamu Hizmetleri	1.0000

KAYNAK : DIE - Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı, Ankara 1994

Toplam geriye ve ileriye doğru bağlantı etkileri açısından topluca bir değerlendirme yapıldığında; turizm sektörünün, sektörlerarası mal ve hizmet akımı yönünden diğer sektörlerle ilişkisinin çok güçlü olmadığı söylenebilir. Ancak, özellikle geri bağlantı etkisinin bazı temel üretim sektörlerinden daha yüksek olması, turizm sektörünün potansiyel olarak ekonomiyi etkileme gücü yüksek sektörler arasına girebileceğine işaret etmektedir.

SONUÇ

Hizmetler sektörü içinde yer alan turizm sektörü, planlı dönemden günümüze kadar hem kantitatif hem de kalitatif açıdan önemli gelişmeler göstermiştir. 1980 öncesi dönem sektörde hazırlık dönemi, 1980 sonrası ise atılım dönemi olarak ifade edilebilir. Türk turizminin, özellikle seksenli yılların ilk yarısındaki gelişmelerde etkili olan faktörler arasında; sektöre uygulanan teşvik politikaları, turizme daha fazla kaynak ayrılması, turizm bilincinin yerleşmesi, yatırımcıların turizme giderek daha çok ilgi göstermesi, özel sektör-yabancı sermaye işbirliği, yöresel gelişim projelerinin uygulanması, uluslararası entegrasyonlarda Türkiye'nin sesini duyurması sayılabilir.

1980-1995 döneminde turizm gelirlerindeki yıllık ortalama artışın ihracat gelirlerindeki artıştan daha fazla olduğu görülmüştür. Aynı dönemde turizm giderlerindeki artış toplam ithalattaki artışın yaklaşık iki kat üzerinde gerçekleşmiştir. Diğer taraftan turizm otelcilik ve lokantacılık altsektörlerinde, üretimin % 16.7'sinin ihraç edildiği ve ülkenin döviz gelirlerine önemli katkıda bulunduğu söylenebilir. Buna karşılık, turizm altsektörlerinde üretimin % 5.8 oranında ithalata bağımlı olduğu görülmektedir. 1990 yılına ait bu rakamların daha sonraki yıllarda artması da olasıdır.

Turizm sektörü sektörlerarası bağımlılık ilişkisi açısından da incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır. 1990 yılına ait 64 sektörlü girdi-çıkıtı tablosu bulguları turizm sektörünün, kendisi dahil 37 sektörden girdi aldığı ve bu sektörlerden 23'ünün imalat sanayi sektörleri olduğu belirlenmiştir. Turizm sektörünün en yüksek oranda ara girdi kullandığı sektörler arasında başta hayvancılık sektörü olmak üzere; toptan ve perakende ticaret, karayolu taşımacılığı, tarım, kişisel ve mesleki hizmetler, alkollü içkiler ve şeker üretimi sanayileri yer almaktadır.

Diğer taraftan turistik üretim, kendisi dahil 10 sektör tarafından kullanılmaktadır. Bu sektörlerin, ormancılık sektörü hariç hepsini hizmet sektörleri oluşturmaktadır. Ekonomide genel talep şartlarına karşı en duyarlı sektörler sıralandığında turizm sektörünün 64 sektör içinde 19 sektörden daha büyük bağlantı etkisine sahip olduğu gözlenmiştir. Ekonomiyi etkileme olanağı en yüksek sektörler sıralamasında ise, turizm sektörünün 28 sektörden daha yüksek bağlantı etkisine sahip olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak turizm, yarattığı direkt ve dolaylı etkilerle stratejik bir sektör olarak ifade edilebilir. Ödemeler dengesine ve istihdama katkısı, katma değer yaratması, gelir ve harcama akımına yol açması, diğer tüm sektörleri birleştiren özellik taşıması ve bu sektörlerle güçlü bağlantı etkisinin bulunması bakımından turizm sektörü önemli bir konumda bulunmaktadır. Dolayısıyla bu hizmet sektöründe alt ve üst yapısal gelişimi hedefleyen istikrarlı ve doğru politikaların oluşturulması gerekmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

OLALI, H. - TİMUR, A.; Turizm Ekonomisi, Ofis Matbaası, İzmir, 1988.

KORUM, U.; Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi, Bir Değerlendirme, A.Ü. S.B.F. Yayın No: 408, Ankara, 1977.

TUNCA, Z.; Türk İmalat Sanayinde İthal İkamesi ve Gelişmenin Kaynakları (1965-1975), Sayı: 1194, İTÜ Matbaası, İstanbul, 1981.

TURİZM BAKANLIĞI; Turizm Katma Değer ve Çoğaltan Katsayısı, Yatırımlar Genel Müdürlüğü, Araştırma ve Değerlendirme Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 11, 1993.

TURİZM BAKANLIĞI; Turizm İstatistikleri Bülteni, 1996.

SAVAŞ, V.; Kalkınma Ekonomisi (4. Baskı), Yayın No: 85, Beta Basım, İstanbul, 1986.

DİE; Türkiye Ekonomisi Input-Output Yapısı, Ankara, 1994.

HDTM; Başlıca Ekonomik Göstergeler, çeşitli sayılar.